

Les darreres campanyes d'excavació al jaciment de la Primera Edat del Ferro de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià)

DAVID GARCIA I RUBERT,¹ FRANCESC GRACIA ALONSO²

1. INTRODUCCIÓ

Els treballs de recerca al poblat de la Primera Edat del Ferro de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià) pel GRAP (Grup de Recerques en Arqueologia Protohistòrica), de la Universitat de Barcelona, s'han desenvolupat fins ara al llarg d'un total de cinc campanyes d'excavació arqueològica, entre els anys 1997 i 2001. Tot i que la intensitat dels treballs ha estat irregular i intermitent degut principalment als baixos pressupostos disponibles per a realitzar les actuacions, els resultats obtinguts fins al moment han estat certament espectaculars. Ens trobem davant d'un poblat de la Primera Edat del Ferro conservat pràcticament de forma íntegra, amb una qualitat del registre arqueològic molt allunyada, entre d'altres aspectes per la densitat del nombre de troballes i per la integritat de les estructures documentades, del que estem acostumats a documentar en el nostre país pel que fa a jaciments coetanis. Presentem en aquest treball una visió de conjunt del gran volum d'informació que fins al moment ha proporcionat l'estudi d'aquest important assentament de la comarca del Montsià.

2. LA SITUACIÓ GEOGRÀFICA I LA DESCRIPCIÓ DELS ENTORNS

L'assentament de Sant Jaume-Mas d'en Serrà està situat en un dels darrers estreps de l'extrem sud-est de la serralada del Montsià, al capdamunt d'un turó de pendents

1. Arqueòleg. GRAP (Grup de Recerques en Arqueologia Protohistòrica). Professor del Graduat Superior en Arqueologia de la Universitat de Barcelona. Adreça electrònica: dgarcia@trivium.gh.ub.es

2. Arqueòleg. GRAP. Professor titular de prehistòria. Universitat de Barcelona. Adreça electrònica: fgracia@trivium.gh.ub.es

forts i encarat al sud. Gràcies a la seva situació privilegiada, es domina visualment a la perfecció, en direcció nord-est, est i sud-est, tot el sector de costa comprès entre el port dels Alfacs-la punta de la Banya, és a dir, des de la zona del braç sud del delta de l'Ebre, i els contraforts marítics de la serra d'Irta-Peníscola, així com totes les zones naturals que es devien utilitzar per fer-hi desembarcaments durant l'antiguitat situades en aquest sector meridional de la costa montsianenca i que podrien estar relacionades amb l'assentament al tram comprès entre la punta de Benifallim, desembocadura del barranc de Sant Jaume, i les Calafes, al mateix municipi d'Alcanar. Per la banda nord-nord-oest, des del jaciment es veuen els passos naturals –barrancs de pendent suau– a través dels quals aquest sector de la costa comunica amb la depressió d'Ulldecona, vies de comunicació formades per la xarxa hidrogràfica dels barrancs de Mas de Libori, les Cases, Fondo i Roca Roja. Al final mateix d'aquesta xarxa de comunicacions per l'extrem nord, al vessant oest de la serra del Montsià hi ha el poblat coetani de la Ferradura-els Castelletes (Ulldecona), que no es veu, però, des del jaciment canareu.³ Sí que es veuen, en canvi, altres assentaments propers igualment coetanis, com la Cogula (Ulldecona), la Moleta del Remei (Alcanar), el Puig de la Nau (Benicarló, Baix Maestrat) i el Puig de la Misericòrdia (Vinaròs, Baix Maestrat).

És un assentament en alçada (224 m sobre el nivell del mar) sense denominació específica, tot i figurar a la cartografia 1:25.000 i 1:50.000 de l'IGN amb el nom *el Rajolar*, topònim que no és exclusiu d'aquest lloc perquè als municipis d'Alcanar i Ulldecona es coneixen altres llocs amb la mateixa denominació.⁴ El jaciment és al terme municipal d'Alcanar entre les partides territorials conegudes com a bassa de Sant Jaume i Mas d'en Serrà, un sector conegut tradicionalment pels canareus com la zona dels Sants Jaumes perquè és travessat pel barranc de Sant Jaume. És al damunt d'un promontori de perfil cònic acabat en una plataforma en forma d'altiplà de contorn poc o molt ovalat, de 80 × 40 m de longitud als eixos màxims i amb un pendent molt lleuger en direcció sud-sud-est. El jaciment pròpiament dit ocupa uns 570 m². S'hi accedeix, sobretot, pel vessant oest a través d'una carena suau i llarga; l'accés per la resta de vessants, especialment els cantons est i sud, és extraordinàriament més difícil.

Actualment, el cim de l'elevació on hi ha el jaciment no està conreat; tampoc no hi ha evidències de treballs agrícoles pretèrits. És molt significatiu el fet que la zona superior del turonet no fou mai antropitzada amb marges de pagès per a la plantació d'oliveres, fenomen que sí que es dona tant als diversos vessants del mateix turó com en la major part d'elevacions muntanyoses costaneres del municipi d'Alcanar,

3. Tot i que no es veu, no es pot descartar que s'hagués establert un sistema de senyals entre un poblat i l'altre per mitjà del fum; aquesta comunicació fins i tot es podria haver realitzat a partir de l'enclavament coetani de la Cogula (Ulldecona, Montsià).

4. 1/50.000: Mapa Comarcal de Catalunya-22/Montsià. Institut Cartogràfic de la Generalitat.

1/25.000: Mapa Topogràfic Nacional de España-547-III/Alcanar de l'IGN.

1/5.000: Mapa Topogràfic de Catalunya 547-2-5 i 547-1-5

Coordenades UTM: 289762 4494265.

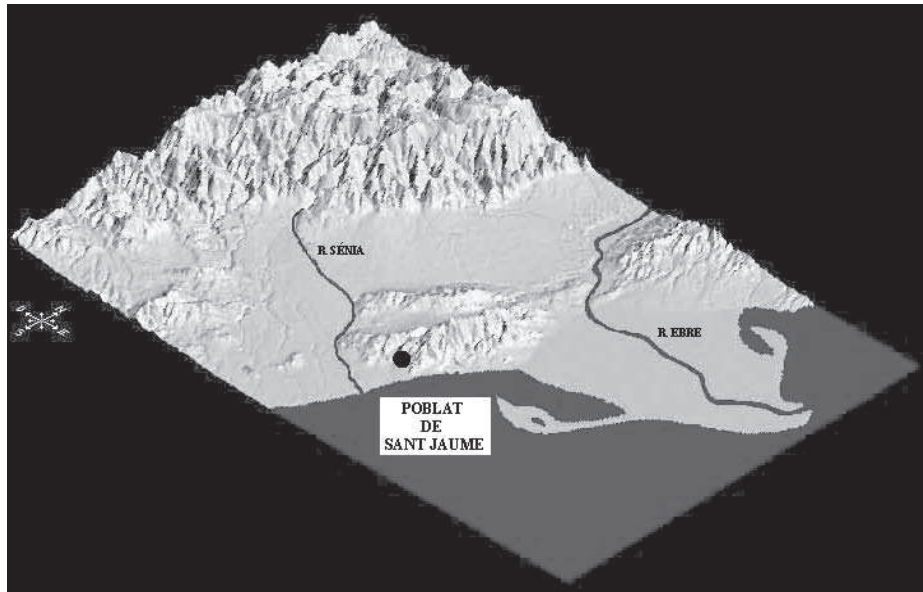

Figura 1. Situació general de Sant Jaume en el context de les terres de l'Ebre.

per exemple, la Moleta del Remei.⁵ La part més elevada de l'assentament de Sant Jaume presentava en el moment de la descoberta una massa de vegetació extraordinàriament densa constituïda per una diversitat d'espècies de la flora de matoll més pròpiament mediterrània, entre les quals destaca el margalló (*Chamaerops humilis*). Els darrers anys, a la part baixa de la falda de l'estrep els planters de cítrics (mandariners i tarongers) i els vivers hi han anat substituint les antigues explotacions d'oliveres sense que aquests moviments de terres hagin proporcionat, que sapiguem, notícies de l'existència de restes arqueològiques.

Encara avui, cinc anys després de la primera campanya d'excavació, l'accés al cim des del peu del puig és força complicat perquè els únics camins que hi ha són corriols, caminets de caçadors i pastors en què la vegetació molt sovint guanya terreny al pas. A més, és necessari fer una mica de revolt per guanyar la carena ràpidament i pujar d'aquesta manera per la via d'accés més coherent, la que, segons el nostre parer, constituïa el vell camí cap al poblament. L'accés a través de la carena s'ha de relacionar necessàriament amb la porta principal del poblament, la qual encara no ha estat documentada. Amb tot, la disposició de l'únic carrer documentat fins ara (C1) i de la torre adossada a la muralla (T1) fa pensar que el tram final d'aquest carrer de-

5. La plantació d'oliveres a tota l'àrea recula fins al 1870, aproximadament. Un costum força estès aleshores era disposar una moneda de deu cèntims de la Primera República al clot de la planta com a símbol de fortuna.

via passar per davant mateix del pany nord de la muralla, incloent-hi la torre, i que devia comunicar amb la porta pel cantó nord-est, on, suposadament, enllaçava amb el cap de C1.

3. LA HISTÒRIA DELS TREBALLS DE RECERCA

Les primeres notícies que hi havia un jaciment en aquest cim de la zona dels Sants Jaumes van ser proporcionades pel senyor Ramón Esteban, aficionat a l'arqueologia i veí d'Alcanar, el qual, interessat de sempre pels vestigis arqueològics del seu municipi, al principi de la dècada dels setanta del segle passat va anar aplegant materials del jaciment en les excursions que va fer per aquesta zona. Al cap d'un quant temps, abans i després de la primera campanya d'excavació, aquests materials van ser estudiats i valorats pel nostre equip (campanya 1/1997) (GRACIA; MUNILLA, 1997; GRACIA; GARCIA; MUNILLA, 1998; GRACIA; GARCIA, 1998b; GRACIA; GARCIA, 1999).

L'hàbitat de Sant Jaume no havia estat objecte de cap treball d'investigació arqueològica programada fins l'any 1997, en què el nostre equip de recerca hi va iniciar els treballs. Això no obstant, a instàncies del nostre equip, els Serveis Territorials d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya de Tortosa el van incloure en el Pla general d'obres i serveis del municipi d'Alcanar i va recomanar que s'hi fes una actuació preventiva posat que qualsevol moviment de terres l'afectés. Així mateix, el fet que se n'ignorés l'existència va permetre que no s'hi fessin actuacions incontrolades. Per tant, actualment presenta una superfície verge en què no s'observa cap indicatiu de moviment de terres o d'excavacions clandestines a excepció de l'actuació del senyor Esteban, esmentada anteriorment.

L'any 1997 la prospecció i el primer recorregut de la zona van mostrar que almenys hi havia un àmbit denominat posteriorment *àmbit 1* o *A1* que tenia un nivell potent d'enderroc i on vam trobar fragments de cobertes i parets de dimensions considerables escampats sobre el terreny, així com un volum elevat de materials ceràmics, per la qual cosa ja vam considerar des del moment inicial que probablement tot el jaciment estava en un estat magnífic de conservació. Tot plegat va ser corroborat al llarg de les cinc intervencions arqueològiques que s'hi van fer. Els treballs van ser força desiguals durant aquells anys; així, les dues primeres campanyes (1/1997 i 2/1998) bàsicament van consistir a excavar del tot el que vam denominar *àmbit 1* (GRACIA; MUNILLA, 1997; GRACIA; GARCIA, 1998; GRACIA; GARCIA, MUNILLA, 1998; GARCIA, GRACIA, 1999; GRACIA, GARCIA, 1999b; GARCIA, GRACIA, 2000b), mentre que la tercera campanya (3/1999) es va haver de dedicar a la neteja de la massa vegetal del jaciment i a la definició del parament exterior d'alguns sectors de la muralla i la torre 1 (T1) a causa de la falta de suport econòmic (GARCIA; GRACIA, 1999c; GRACIA; GARCIA; MUNILLA, 1999; GRACIA; GARCIA, 2001b). El 2000 i el 2001 les aportacions econòmiques van permetre continuar els treballs, de manera que durant l'any 2000 (4/2000) es van iniciar les tasques d'excavació dels

àmbits 3 i 4 (GRACIA; GARCIA, 2000; GRACIA; GARCIA, 2000c), treballs que es van completar en la cinquena campanya (5/2001), en la qual també es va poder iniciar l'estudi de C1 (GRACIA; GARCIA, 2001; GRACIA; GARCIA, 2001c).

4. LES ESTRUCTURES I LA TRAMA URBANA. EL BARRI NORD O BARRI I DE SANT JAUME

El poblat està envoltat d'una muralla formada per dos murs paral·lels i adossats d'una amplada aproximada de 0,50 m cadascun. Per tant, l'amplada total de la muralla de Sant Jaume és d'1 m, aproximadament. Ara per ara tan sols han estat descoberts 25 m lineals del total de la muralla corresponents al sector nord del jaciment. És un fragment de la muralla de Sant Jaume que, a banda del caràcter intrínsecament defensiu del llenç, també compleix les funcions de paret de fons del conjunt d'àmbits que constitueixen el barri nord o barri 1. En la tècnica constructiva escollida per fer-la es va recórrer a pedres de dimensions mitjanes lligades amb argila, excepte a les parts inferiors del llenç, on les dimensions d'aquestes pedres necessàriament són més grans perquè puguin suportar el pes total de l'estructura. Amb tot, també es va apreciar que esporàdicament algunes d'aquestes pedres es falquen amb altres de més petites i que determinades pedres molt grosses estan tallades amb més esment i cura, sobretot les situades en punts clau de la construcció com ara els enllaços entre T1 i la muralla nord o el que sembla la cantonada d'aquest gran mur pel cantó est.

Un element importantíssim del fragment de muralla que hem pogut estudiar fins ara és una torre de planta poc o molt rectangular, possiblement d'extrem ovalat i de 2,60 × 4 m aproximadament, localitzada a l'extrem est del sector nord d'aquest mur defensiu. Amb tot, com que l'excavació no va afectar aquesta estructura tret del fet d'haver retirat parcialment el nivell superficial de terra que la cobria, encara no podem confirmar si aquesta torre es va construir en el moment d'aixecar la resta del mur, hipòtesi que potser és la més coherent arquitectònicament i conceptualment, o bé si és una construcció posterior que es va adossar a la muralla original.

Fins ara els treballs de l'excavació pròpiament arqueològica han afectat parcialment el terç nord del jaciment. En aquesta àrea ha estat possible identificar un parell de sectors o barris: el que hem anomenat *barri 1* o nord i el barri 2 o central. Del barri central, en aquests moments disposem de ben pocs elements estructurals documentats i cap no ha estat excavat, sinó tan sols destapat. De fet, el barri 2, situat més al sud que el barri 1, va ser documentat com a conseqüència de l'excavació de C1. Efectivament, aquest és un carrer de forma longitudinal, disposat en sentit est-oest, del qual tan sols ha estat possible excavar, de moment, 7,5 m lineals. C1 separa els àmbits documentats del barri nord i del barri central, per als quals actua com a via de comunicació comuna, de manera que els vertebrava. Vam constatar que a aquest carrer s'hi obre un dels dos àmbits documentats al barri central, l'àmbit número 7 (A7); quant a l'altre (A6), situat més cap a l'est, encara ens és impossible afirmar el mateix perquè de moment sabem poca cosa més que hi és.

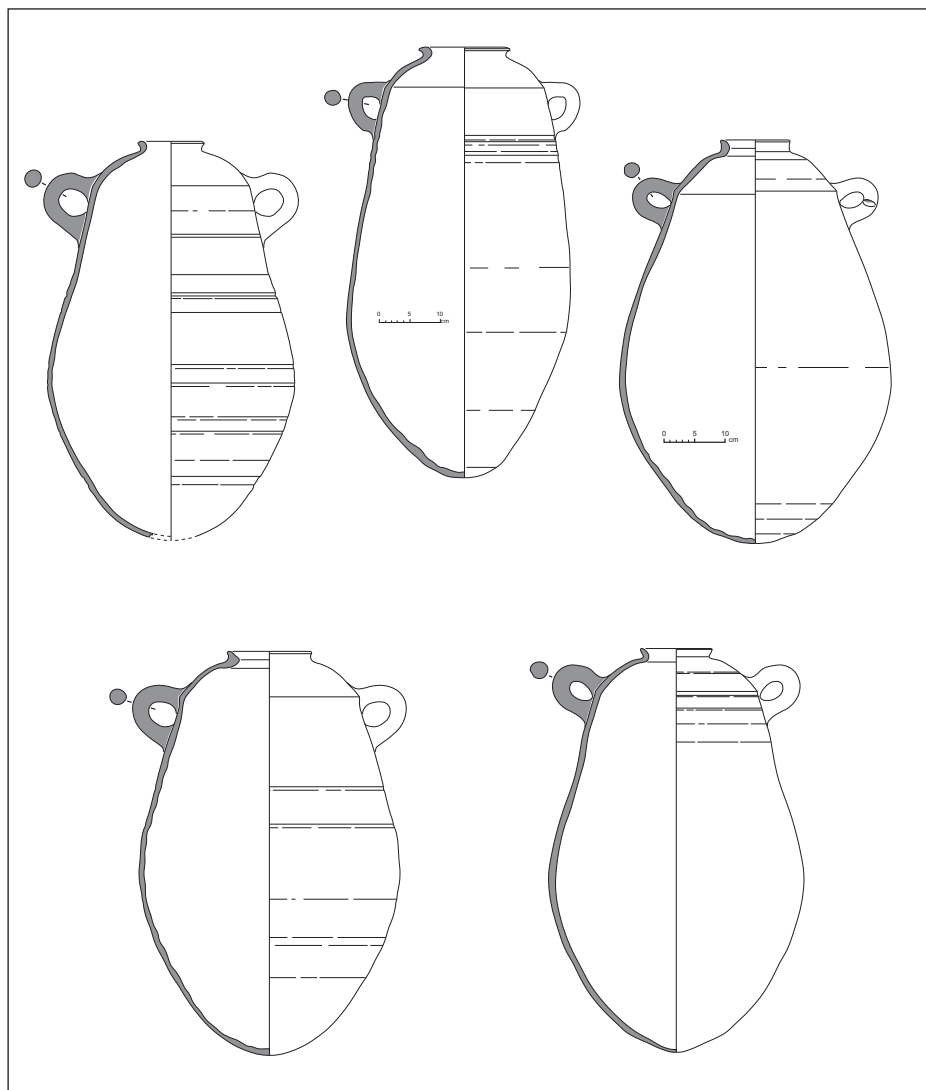

Figura 2. Àmfores fenícies del jaciment de Sant Jaume. Campanyes 1997-2001.

Tret de C1, la resta d'estructures i àmbits documentats i excavats són, íntegrament, del barri nord. En aquest barri disposem d'un total de cinc àmbits individualitzats: d'oest a est, l'àmbit 1 (A1), l'àmbit 2 (A2) (no excavat), l'àmbit 3 (A3), l'àmbit 4 (A4) i l'àmbit 5 (A5). Tots responen a les mateixes característiques estructurals: es tracta d'edificis construïts seriadament, per la qual cosa comparteixen parets mitgeres. Aquests murs estan fets íntegrament amb un parament irregular de

pedres de dimensions mitjanes lligades amb argila groguenca sense una diferenciació clara de filades i tenen una amplada mitjana d'uns 50 cm. Les parets sempre apareixen amb evidències clares d'haver estat recobertes d'un arrebossat gruixut, en general superior a 10 cm, fet a base d'argila fina i depurada d'un color groguenc, la qual també és l'element bàsic dels paviments en forma de terra piconada. La transició entre l'arrebossat de les parets i els paviments es produeix sense solució de continuïtat i adopta la forma de mitja canya a l'altura del punt de contacte entre el mur i el terra. Almenys els arrebossats de les parets presentaven una decoració pintada, perquè va ser possible recuperar uns fragments petits pintats amb els colors vermell i blanc. Com a paret de fons, tots els àmbits d'aquest sector comparteixen, com hem dit, el fet d'utilitzar la muralla. La majoria d'àmbits del barri nord, excepte A5, del qual encara no se n'ha identificat l'accés, i A4, que tan sols disposa d'un accés que el comunica amb A5, obren les portes a C1.

Un altre element compartit pels àmbits que es van poder excavar és que en tots els casos hi ha un segon pis o gran entresolat, característica confirmada en l'estudi detallat de la seqüència estratigràfica. Aquest segon pis, normalment farcit del tot de materials, cobria gran part, probablement la totalitat, de la superfície de l'habitació. Finalment, les cobertes es van poder estudiar a causa d'un greu incendi que va destruir el poblat i que va contribuir a fer més consistents i durs els materials que les formaven, de manera que les restes es van preservar posteriorment al procés d'enderroc de les estructures. Així, es va observar que es disposaven diverses capes d'encanyissats i de matèria vegetal superposats i unides per un cordatge vegetal sobre un embigat general de troncs gruixuts col·locats d'una manera paral·lela utilitzant com a suport els murs laterals dels àmbits. Sobre aquestes capes de matèria vegetal s'hi posava una capa d'argila gruixuda, possiblement barrejada amb calç i amb còdols en alguns casos, que impermeabilitzava la superfície. A partir d'alguns elements estructurals documentats no es pot descartar que en la fabricació d'aquestes cobertes es fessin servir, ni que fos parcialment, elements modulars de forma quadrangular.

A banda d'aquestes característiques comunes, cadascun dels diversos àmbits en què es va intervenir també presenta aspectes ben diferents. A1, situat a l'extrem nord-oest del jaciment, té la planta quadrangular, adaptada amb tota seguretat a la posició extrema que ocupa en la trama urbanística de l'assentament –en un punt de vèrtex on la muralla fa un angle de gairebé noranta graus i on possiblement C1 fa una inflexió molt similar– i a les característiques orogràfiques del mateix turó. La superfície interior és de 22,5 m² (4,5 × 5 m). Tots els aspectes descoberts durant l'excavació d'aquest espai fan plantejar la possibilitat que no siguem davant d'un àmbit d'habitació, sinó de quelcom similar a un magatzem; un element significatiu d'aquesta suposició és que, tot i el grau excepcional de conservació de les estructures, no es va localitzar cap tipus de llar de foc, aspecte que habitualment ha estat considerat un element *sine qua non* per a la definició conceptual del que entenem pròpiament per *àmbit d'habitació*, ni tampoc no hi havia gaires restes faunístiques. El que sí que es va trobar és una estructura de *vasar*, una mena de banc seguit de 5

m de longitud per 0,50 m d'amplada adossat a la part interior de la muralla o mur nord i que va ser construït amb una tècnica mixta: a l'extrem est es va aprofitar l'aflorament d'una roca natural, la qual va ser treballada i desbastada per tal de donar-li la forma poc o molt paral·lelepèdica que buscava el constructor, i a l'extrem oest, on aquesta roca natural desapareix sobtadament, el banc es va completar posant-hi unes lloses paral·leles a la muralla i al costat de la roca anteriorment desbastada i reomplint l'espai deixat amb terra i pedruscall. Finalment, el banc es va recobrir amb la mateixa argila groguenca amb què es va fer l'arrebossat de les parets i el paviment.

Una altra estructura específica d'A1 són unes escales formades per tres graons (radi màxim del darrer graó: 1,5 m), disposades a la cantonada sud-est de l'àmbit i amb una planta general en forma de secció d'arc. Tenen una importància cabdal perquè són una mostra clara de l'adaptació de l'arquitectura d'aquest poblat i per extensió d'aquest període al terreny en què s'assenta. Permeten l'accés a l'interior d'A1 des de C1 i són un element que esdevé imprescindible atès que el dit àmbit es va construir no al cim més o menys pla del turó sinó a l'inici del vessant, amb què se cercava, evidentment, ampliar al màxim tota la superfície útil interna de l'assentament; en conseqüència, els constructors havien de cercar recursos, com són aquestes escales, per salvar la diferència de cota entre el nivell de circulació de la xarxa viària i l'interior d'aquest àmbit. Al bell mig d'aquest àmbit es localitzà un bloc calcari desbastat, d'una forma més o menys prismàtica, que complia les funcions de basament d'una columna de fusta, la qual, evidentment, suportava el pis superior i la coberta general de l'estructura. A1 de moment és l'únic àmbit que ha proporcionat aquesta estructura, mentre que A3 i A4 no n'han aportat cap. Aquest fet per força té a veure amb la planta d'A1, gairebé quadrangular i de grans dimensions, la qual cosa va fer necessària la construcció d'una gran coberta que probablement no es podia suportar sense aquesta columna central. La planta de la resta d'àmbits, en canvi, és més reduïda i té una amplada que possibilita que la coberta sigui aguantada pels murs longitudinals.

La seqüència estratigràfica d'A1, excavat en les campanyes 1/1997 i 2/1998, va permetre constatar que en aquesta estructura hi havia hagut, com a la resta d'àmbits, un segon pis o gran entresolat dividit a l'interior per un muret construït amb blocs de dimensions petites, paral·lelepèdics i molt ben escairats. En aquest segon pis s'hi aplegaven una gran quantitat de materials, entre els quals destaquen un bon conjunt de vasos ceràmics fets a mà de producció indígena, així com altres de fets amb torn i que tenen un origen forà; aquest conjunt es completava amb un total de seixanta-set pesos sencers de teler (*pondera*) i setanta-dos fragments de dimensions diverses. El conjunt mínim d'individus d'aquest àmbit era format per uns quaranta vasos de ceràmica feta a mà de dimensions diverses, dos grans contenidors de fang barrejat amb palla, una gran safata que també es devia fer amb fang, un morter fenici, un vas de Cruz del Negro, un *pithos* fenici i una àmfora Ramon T.10.1.2.1. A diferència d'aquesta riquesa de materials del pis superior, el paviment del pis inferior pràcticament era buit de contingut; tan sols destacaven un parell de molins de

vaivé que sens dubte havien caigut del damunt del banc seguit per la seva disposició.

Encara no ha acabat l'excavació d'A3,⁶ tot i que està molt avançada, de manera que ja en podem fer la descripció.⁷ Es tracta d'un espai de forma rectangular, orientat en sentit nord-oest-sud-est, les dimensions interiors del qual són 4 × 2,10 m i la superfície total fa uns 8,40 m. S'adossa pel cantó nord a la muralla, que li serveix, per tant, de mur de fons; pel sud hi ha una façana formada per un mur estret de 0,25 m d'amplada i 1,10 m de llarg. Conseqüentment, l'obertura de la porta d'aquest espai, que s'obre a C1, *a priori* és anormalment ampla, perquè mesura la meitat exacta de l'amplada total de l'àmbit. Amb tot, les característiques d'aquesta façana potser s'entenen millor quan es relacionen amb les conseqüències de l'estudi de la seqüència estratigràfica.

Efectivament, A3 és similar a A1 en el fet que també hi ha un gran espai superior, un segon pis, el qual també estava farcit de vasos ceràmics i d'altres objectes. Destaca de nou, com passava a A1, la descoberta d'alguns *pondera* (en concret, quinze exemplars sencers i vint-i-sis fragments de dimensions diverses), omnipresents en tots els espais excavats, els quals anaven acompanyats d'una gran quantitat d'objectes d'una varietat excepcional; disposem, per exemple, d'uns quants objectes de fang barrejat amb elements vegetals i assecats simplement al sol,⁸ com ara unes peces que hem de denominar necessàriament *capses* o *safates*⁹ i de diversos discos plans d'ús indeterminat.¹⁰ A la mateixa habitació també vam documentar discos com aquests molt més endurits. En contra del que es podria pensar, però, la causa d'aquest enduriment té a veure amb l'incendi de l'àmbit perquè determinades peces van estar en contacte directe amb el foc i es van coure, mentre que d'altres no.

A banda d'aquests elements, també es van trobar atuells fets amb la tècnica indígena de la ceràmica a mà, no tornejada, pròpia d'aquella època. Es van recuperar

6. A2 de moment no ha estat excavat a causa dels greus problemes de seguretat que plantejava amb relació a les estructures, atès que els murs mitgers de totes les habitacions tenen uns 2 m d'alçada de mitjana. El que separa A1 d'A2 presenta, a més, un cert vinclament cap a l'oest, fet que va aconsellar no excavar A2 perquè, després d'haver excavat íntegrament A1, el sediment del seu interior era precisament l'únic element que mantenia dret aquest mur. En campanyes properes s'assegurà l'estabilitat i l'integritat del mur per tal d'excavar aquest espai.

7. Només resta excavar el paviment de l'àmbit.

8. Els darrers anys, els elements de fang, mobles i immobles, fets durant la protohistòria catalana s'han estudiat força, la qual cosa ha aportat dades noves i interessants (BELARTE [*et alii*], 2001; BELARTE, 1999-2000; SANMARTÍ [*et alii*], 2000).

9. A la Ferradura-els Castelletes disposem de dos fragments d'aquesta mateixa ceràmica també fets amb una argila barrejada amb elements vegetals i assecada aparentment al sol. Formen part de la mateixa peça i es van recuperar a l'habitació 4 (GARCIA; RUBERT, 1999). S'han localitzat elements similars estructuralment (safates planes) als poblats de Barranc de Gàfols (BELARTE [*et alii*], 1991; SANMARTÍ [*et alii*], 2000), Barranc de Sant Antoni (ASENSIO [*et alii*] 1994-1996) i darrerament també s'ha documentat alguna peça similar a la Moleta del Remei (GARCIA; RUBERT, 1999).

10. Tot i que l'ús que es feia d'aquests discos plans encara és una incògnita, a tall d'hipòtesi inicial es pot plantejar que es van fer servir com a suport durant el procés d'elaboració d'alguns vasos ceràmics de producció local.

uns quants vasos mitjans i petits fets d'acord amb aquest procediment (contenidors de perfil en S amb la decoració de cordó aplicat, vasets bicònics o globulars de peu anular i tasses nansades amb la decoració de mugronets aplicats). A més, el repertori de les peces ceràmiques es complementa amb una representació extraordinària d'àmfores fenícies del grup Ramon T.10.1. –concretament, n'hi ha moltes del grup T.10.1.2.1)–, entre les quals fins ara hem pogut determinar que hi ha deu individus sencers, a part d'alguns fragments que fan ampliar el nombre mínim d'individus a tretze,¹¹ i amb un *pithos* que també té l'origen en un ambient semita pel que fa a la factura. El contingut del pis superior ens donava, en definitiva, una possible explicació de la gran amplada de l'accés a A3:¹² l'objectiu últim podria haver estat permetre la introducció a l'àmbit de grans contenidors o objectes de gran volum;¹³ per tant, cal concloure que aquest espai va ser ideat i concebut, abans de construir-lo, com a magatzem i que de bon començament es va destinar, per damunt de tot, a contenir grans vasos, probablement sobretot les àmfores que s'hi van recuperar.

Si bé eren molt escadussers, dins d'aquest àmbit també es van trobar alguns elements de metall, sempre molt fragmentats, de dimensions petites i en no gaire bon estat de conservació, de manera que eren porcions d'objectes com, per exemple, una esfera petita de bronze o bé fragments d'escòria de bronze i de plom. Amb tot, destaca l'agulla d'una gran fíbula Agullana-Sanchorreja, una fíbula de pivot de la qual, com hem dit, només es va localitzar l'agulla, acabada en una esfera decorada amb profundes impressions circulars. Són peces similars a aquesta les localitzades, per exemple, a la sepultura 69 de la necròpolis d'Agullana (Girona), datada per P. de Palol pels volts del 550 aC (PALOL, 1958), (MALUQUER DE MOTES, 1944; NAVARRO, 1970) o al poblat de Sanchorreja (Àvila) (MALUQUER DE MOTES, 1958; NAVARRO, 1970).

11. Amb tot, a causa de l'estat boníssim de conservació de les estructures, cal pensar que, almenys quant a A3 i A4, els elements documentats al llarg de la seqüència estratigràfica són gairebé tots els que constituïen el contingut dels diversos àmbits en el moment precís del desastre que va destruir l'assentament; no hi va haver pèrdues importants d'elements del registre a causa dels processos post-deposicionals. Amb relació a això, cal analitzar el nombre mínim d'individus entre les àmfores de filiació fenícia tenint en compte la importància real de les restes, atès que, al nostre entendre, no som davant d'un conjunt format per tretze àmfores emmagatzemades al pis superior d'A3 en el moment de la destrucció del poblat, sinó d'un total de deu àmfores conservades totalment; la resta de fragments, la majoria dels quals són llavis, probablement estan relacionats amb una voluntat de conservar-los per a un possible ús alternatiu com, per exemple, a manera d'embuts o com a suports inferiors d'altres vasos i àdhuc d'altres àmfores.

12. L'excepcionalitat d'aquesta amplada contrasta amb l'altre accés a l'interior d'un àmbit documentat fins ara, tret del d'A1, que estava en tan mal estat de conservació que impedia veure'n clarament les dimensions. Es tracta de l'obertura d'A7 des de C1, que fa uns 60 cm i que a tall d'hipòtesi considerem que ha de ser d'un àmbit d'habitació, la qual cosa explica la diferència amb els accessos als àmbits del barri nord, els quals de bon començament van ser concebuts pels constructors com a magatzems.

13. Amb tot, no es pot menysprear la possibilitat que les àmfores fossin pujades al pis superior d'A3 no pas a través de l'interior de l'àmbit, és a dir, entrant-hi per la porta, sinó des del carrer mateix per mitjà, per exemple, de cordes i a través d'una obertura feta en aquest segon pis i orientada al C1. En aquest segon cas, hauríem de concloure que la gran amplada de la porta del pis inferior devia permetre la introducció no d'àmfores sinó d'altres objectes de gran volum, potser feixos de fusta, palla o altres elements periples, explicació que justifica, a més, que no hi hagi gens de restes damunt del paviment.

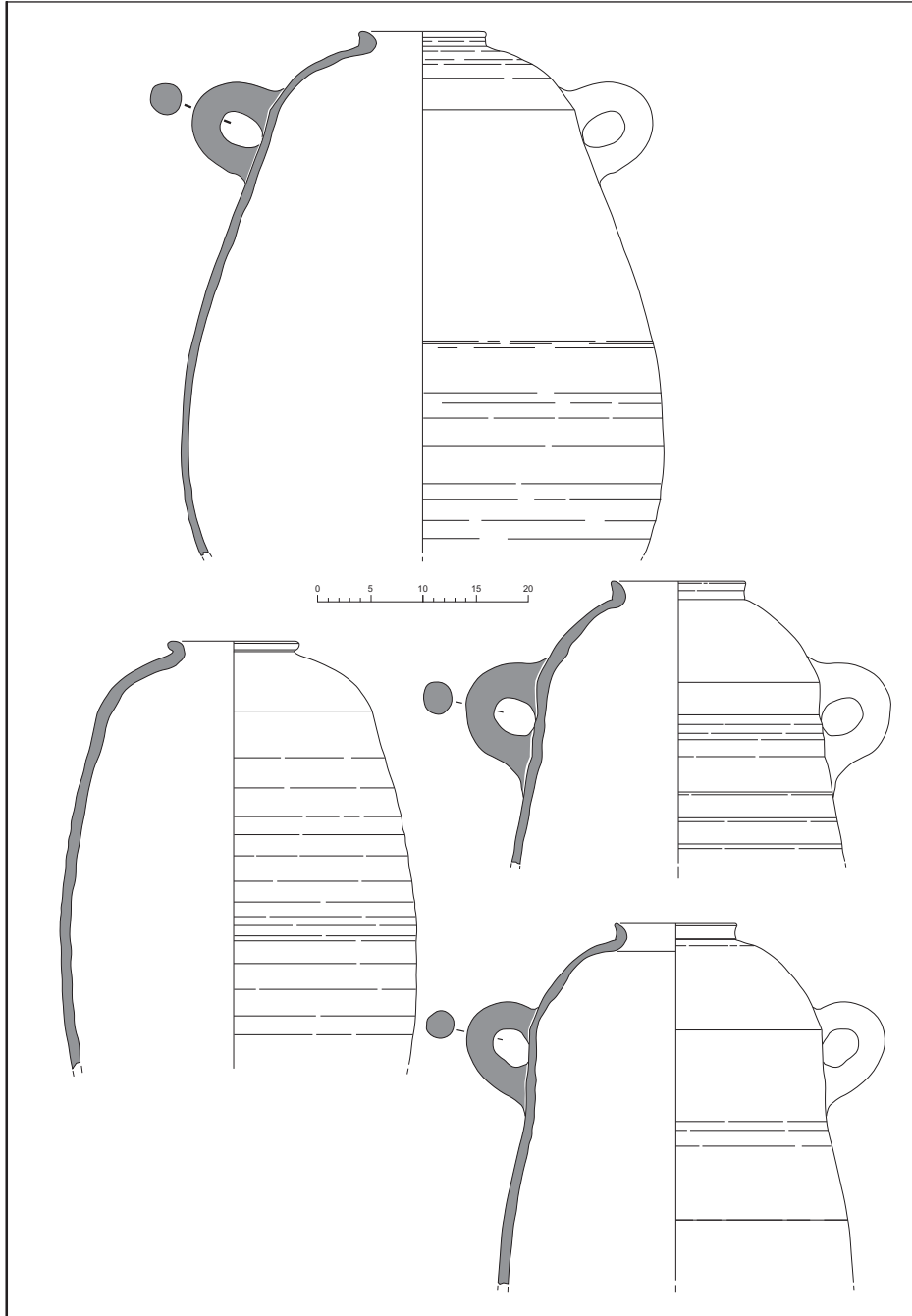

Figura 3. Àmfores fenícies recuperades a l'àmbit 3 (A3).

Com passava a A1, el paviment de A3 apareixia sorprenentment buit d'elements de cultura material moble. Tan sols va ser possible documentar una gran quantitat de troncs carbonitzats de mides diferents que estaven distribuïts aquí i allà per tota l'habitació i que ens han fet valorar la possibilitat que siguin les restes d'una mena d'escala d'accés al pis superior. Amb tot, si bé encara s'han d'estudiar perquè es van recuperar en la darrera campanya d'excavacions, no es pot descartar que formessin part d'alguna estructura o d'algun moble de fusta situat originalment al damunt del paviment i carbonitzat igualment com a conseqüència de l'incendi.

El cas d'A4 és ben diferent perquè al fet de no haver estat excavat del tot¹⁴ s'hi uneix que, estructuralment i funcionalment, forma un conjunt amb, com a mínim, A5, del qual encara no sabem pràcticament res. Efectivament, en l'estat actual de la recerca d'A4 i A5 ja s'han de considerar com a dues parts del mateix edifici –per tant, multicompartimentat– que s'estructura al llarg del barri nord en sentit est-oest i que devia tenir almenys una obertura al mur mitger entre tots dos espais, encara no localitzada, a través de la qual comunicaven i la qual possibilita imaginar el funcionament comú de les dues habitacions. Si la realitat no era així, si no hi havia aquesta comunicació entre A4 i A5 pel mur mitger, només es podria accedir a A4 a través de la coberta, perquè el mur que dona a C1 no té cap accés. A banda d'això, encara no sabem si aquest edifici multicompartimentat és format per aquests dos àmbits o si se n'hi pot suposar algun més d'acord amb les noves dades aportades per la recerca futura.

L'àmbit 4, que, com hem dit anteriorment, va ser excavat tan sols parcialment, té unes dimensions, en sentit nord-sud, similars a les de la majoria d'àmbits del barri nord (en concret, 3,80 m), però en sentit est-oest s'amplien dels 2 m que, aproximadament, que fan A2 i A3 a 3,30 m, per la qual cosa l'espai, poc o molt quadrangular, devia ocupar una superfície de 12,54 m². Sembla que al començament tot l'espai ja es va concebre amb una funció mixta: per una banda, la de magatzem al pis superior, en el qual, com passava en els casos anteriors, va aparèixer extraordinàriament farcit de materials i elements, i per l'altra, la relacionada amb uns processos probablement pseudoindustrials molt concrets duts a terme al pis inferior, tot i que encara estan per determinar.¹⁵ Efectivament, a l'angle sud-oest del pis inferior destaca amb força una estructura de planta de quart de circumferència (EST1001) feta de pedres de dimensions mitjanes lligades amb fang i disposades en fileres bastant uniformes. Conservada enterament, té una alçada de 0,82 m i un radi d'1,35 m. Tota la superfície exterior està arrebossada de la mateixa argila groguenca que recobreix les parets i que constitueix els paviments. Contenia una sèrie de nivells successius d'argiles molt fines i depurades, fins a una altura mitjana, aproximadament.

14. Només resta excavar un petit testimoni al cantó est.

15. Amb vista al nostre estudi, estem a l'espera dels resultats de les analítiques de les mostres que es van prendre. Amb tot, plantejem la possibilitat que en aquesta estructura es fes algun procés relacionat amb l'elaboració de les fibres vegetals, és a dir, com a part del procés tèxtil, o bé, per contra, amb el procés de maceració o de perfumatge d'algun líquid.

Al damunt de la superfície del primer d'aquests nivells hi va aparèixer un vas força peculiar, de dimensions relativament petites, cos de forma hemisfèrica, collet cilíndric i boca estreta, amb una nanseta a la vora de l'espatlla del vas i finalment amb una base plana travessada per una gran quantitat d'orificis. Al nostre entendre, és força evident que tots dos elements, l'estructura i el vas, estan relacionats amb una funció que per ara, pendents com estem encara dels resultats de les analítiques de fitòlits i de sediments, no es pot precisar, tot i que es pot avançar la possibilitat que en aquesta estructura es fes alguna tasca relacionada amb la maceració de líquids (vi?), els quals devien ser enriquits i aromatitzats amb essències o herbes dipositades dins del vas, el qual se submergia en el líquid en maceració. Cal afegir, finalment, que a l'exterior es van documentar un parell de grans lloses planes dipositades al damunt del paviment d'A4 que també estan relacionades amb la funció d'aquesta estructura atès que devien servir com a graons per facilitar les tasques que es feien a dins.

La resta d'A4, és a dir, el paviment d'aquest àmbit descobert fins ara, apareixia, novament i com ja comença a ser habitual, sense restes destacables d'elements de cultura material mòble. Les unitats estratigràfiques que confirmen que hi ha un pis superior, però, ens mostren, pel que fa a aquesta segona planta, una realitat ben diferent: una altra vegada som davant d'un pis ple d'elements, entre els quals destaca un conjunt de cent cinquanta-sis *pondera* sencers i trenta-vuit fragments de dimensions diverses,¹⁶ amb els quals es va documentar una gran quantitat de còdols que semblaven haver estat emmagatzemats dins d'una mena de sac o gran cove, un parell de vasos de ceràmica a mà de factura indígena i de perfil en S, un vas globular i una gerreta carenada igualment de factura local, un nou exemplar de disc pla similar als documentats a A3 i un capfoguer de ceràmica. Pel que fa als metalls, continuem amb la mateixa escassetat ja constatada als altres àmbits; es van recuperar les restes del que devia ser el mànec i la funda d'una eina, potser un ganivet; aquest conjunt de restes és format, en concret, per un parell de reblons de bronze del mànec i quatre grapes, també de bronze, del que devia ser la funda. També es van recuperar diversos fragments d'anelletes de bronze i un total de cinc exemplars complets de penjolls petits de forma cònica allargada i orifici superior fets de làmina fina de bronze, tipus 2 de Rafel, similars als documentats en altres jaciments com, per exemple, la necròpolis de Milmanda (Vimbodí, Tarragona), la necròpolis de Can Canyís (Banyeres, Barcelona), el Túmul del Coll del Moro de Serra d'Almors (Tivissa, Ribera d'Ebre, Tarragona), la necròpolis de Mas de Mussols (l'Aldea, Baix Ebre, Tarragona), la necròpolis de Mianes (Santa Bàrbara, Montsià, Tarragona), la

16. Sant Jaume de moment ha proporcionat un conjunt inusual de *pondera*, el nombre total dels quals fins ara és de 238 exemplars sencers i 136 fragments de dimensions diverses; en certa manera, es pot pensar que el nombre original de *pondera* en el conjunt dels àmbits 1, 3 i 4 era d'uns 250. En general, altres assentaments contemporanis han proporcionat un nombre molt inferior d'aquests elements: 25 a la Ferradura-els Castelletts (GARCIA; GRACIA, 1998c), uns 37 al Tossal Montañés (Valdetormo, Terol) (MORET; GORGUES; LAVIALLE, en premsa) o 15 a Gàfols (SANMARTÍ [et alii], 2000). Quant a Gàfols, les característiques morfològiques dels diversos individus s'adiuen bastant amb les dels exemplars de Sant Jaume, tret del fet que, a banda d'un exemplar, els *pondera* del poblat de la Ribera d'Ebre tenen dos orificis en lloc d'un de sol.

necròpolis del Bovalar (Benicarló, Baix Maestrat, Castelló) o la necròpolis de la Solivella (Alcalà de Xivert, Castelló) (RAFEL, 1997), entre d'altres.

L'últim espai excavat fins ara són els 7,5 m lineals del carrer que separa el barri nord del barri central. L'excavació de C1 va permetre documentar, en primer lloc, una sèrie de nivells estratigràfics de l'enderroc general de les estructures del barri nord o Barri 1 pel pendent de la seqüència estratigràfica. Les seqüències són lleugerament diferents davant d'A3 i davant d'A4, cosa que s'explica pel fet que a A3 som davant d'una façana amb un mur estret i petit que no devia resistir a la caiguda i l'enderroc de part de les estructures interiors d'aquest àmbit en direcció sud, mentre que a A4 som davant d'un mur lateral, estructural, no de façana i, per tant, en principi sense obertures, que en gran part degué impedir la caiguda d'estructures procedents de A4 a C1. L'excavació va constatar que el nivell de circulació original de C1 és el de la roca mare, de manera que es va evidenciar que no hi havia cap nivell clar de paviments fets, per exemple, de terra piconada. També cal destacar la descoberta de diversos vasos esclafats al damunt mateix de la roca mare, entre els quals hi ha una gran àmfora fenícia (Ramon T.10.1.2.1) i un vas indígena fet a mà de perfil en S, elements que han ajudat a definir amb seguretat l'ús que es feia de la superfície, grollerament condicionada, de la roca mare natural com a nivell de circulació viària. Davant per davant de la façana d'A3, es van recuperar dinou *pondera* que formaven part dels nivells d'enderroc i destrucció.¹⁷

L'amplada del carrer és inusual, 1,35 m, i sorprenentment constant al llarg dels 7,5 m descoberts fins ara, sobretot si la comparem amb les dimensions dels carrers d'altres poblats propers coetanis, com la Ferradura-els Castelletes o la Moleta del Remei. Seguint els esquemes proposats per al conjunt del barri nord en general i per a àmbits com ara A3 en particular, l'explicació d'aquest fet relativament sorprenent ha d'estar en la voluntat de crear un espai de circulació prou ample perquè hi poguessin circular grans volums, per exemple, un animal carregat de mercaderies, farcells de matèria primera o àmfores, o fins i tot un carro petit. És interessant comprovar que, des d'aquest punt de vista, la planificació urbanística prèvia a la construcció d'aquest sector nord del jaciment ja tenia en compte que en aquest ba-

17. No és estrany el descobriment d'aquest conjunt de *pondera* a la seqüència estratigràfica de C1, una via de circulació. El fet d'haver estat trobats tots davant per davant d'A3 als nivells d'enderroc i destrucció de les estructures del barri nord, el mur de façana extremament fràgil d'aquest àmbit, la localització relativament escassa de *pondera* a l'interior d'A3 (15 individus sencers) i la inclinació dels estrats d'aquest àmbit en direcció sud, és a dir, cap al carrer, permeten establir que el conjunt de pesos de teler del carrer procedeixen del pis superior d'A3; en conclusió, el conjunt de *pondera* emmagatzemat originalment al pis superior d'A3 era, aproximadament, d'una trentena. Tot plegat també referma la hipòtesi, proposada anteriorment, que no es tracta d'un entresolat, sinó més aviat d'un autèntic pis superior que cobria absolutament la superfície total d'A3, des de la muralla fins a la façana. La ruïna i la destrucció d'A3 degueren comportar, doncs, la caiguda de part de material constructiu i d'elements de cultura material moble sobre C1.

rri nord es duguessin a terme les funcions d'emmagatzematge de grans volums necessaris per a les activitats quotidianes del poblat.

5. EL MATERIAL CERÀMIC

El material ceràmic de Sant Jaume es divideix, clarament, en dos grups bàsics quant a la producció: per una banda, la ceràmica local, feta enterament a mà, i, per l'altra, la ceràmica forastera, de la qual fins ara tan sols n'hem documentat exemplars fets amb torn. Pel que fa al nombre de fragments, *grosso modo*, la proporció entre una producció i l'altra és d'un 75% de ceràmica a mà i d'un 25% de ceràmica feta amb torn. Aquesta distribució s'apropa molt a la documentada als jaciments coetanis de la Moleta del Remei (Alcanar) i la Ferradura (Ulldecona), i s'allunya, en canvi, del volum relativament baix de materials importats documentats en altres jaciments de la zona del curs baix de l'Ebre com, per exemple, el Barranc de Gàfols (Ginestar).¹⁸ Amb tot, no cal dir que el percentatge de ceràmica fenícia a Sant Jaume no admet cap comparació amb el 57% trobat a l'enclavament d'Aldovesta (Benifallet), encara que en aquest cas cal valorar l'excepcionalitat pròpia d'aquest jaciment ebrenc.

La majoria de vasos fets amb torn que es van recuperar a Sant Jaume s'engloben en les produccions fenícies de l'àrea de les colònies del Cercle de l'Estret de Gibraltar. En concret, les característiques macrovisuales permeten incloure la majoria d'aquests vasos en el grup dels fets amb pastes tipus Màlaga, segons Joan Ramon (RAMON, 1995).¹⁹ Els grups formals són constituïts, bàsicament, per grans contenidors, entre els quals trobem àmfors Ramon T.10.1.2.1 (RAMON, 1995) i els *pithoi* González 14a de la classificació de la Peña Negra de Crevillent (GONZÁLEZ, 1986), vasos trípodas Schubart XVIII, González C1 i Ros VIII 1/H2, i, finalment, vasos de dimensions mitjanes com els binansats de nanses geminades habitualment classificats en les formes 1 de Schubart, PN 11 de González, IV J2 de Ros i 11 2 b 2 1 de Belén Pereira (BELÉN PEREIRA, 1985), i també coneguts com a *Cruz del Negro*. En conjunt, aquests elements diversos ens permeten datar l'època d'utilització entre el final del segle VII aC i els primers decennis del segle VI aC.

La producció ceràmica indígena presenta una dualitat derivada de la tècnica emprada. Efectivament, el grup majoritari el formen els vasos fets amb una pasta feta

18. Pel que fa a la ceràmica feta amb torn del jaciment de la Ribera, disposem d'un 3% del total de fragments, un 1% dels individus en càlcul no ponderat i un 6% dels individus en càlcul ponderat per 1 per a la primera fase, i d'un 13% del total de fragments, un 9% dels individus en càlcul no ponderat i un 14% dels individus en càlcul ponderat per 1 per a la segona fase (SANMARTÍ [et alii], 2000).

19. Amb tot, alguns dels vasos fets amb torn que es van recuperar presenten unes pastes no relacionables, en principi, amb aquesta producció i, en conseqüència, tampoc amb aquesta procedència, tot i que els perfils siguin plenament fenicis. Es tracta d'unes pastes molt més depurades, amb poc desgreixant o sense, i un color més ataronjat i vermellós. Les analítiques que a hores d'ara es fan sobre les pastes d'aquestes àmfors permetran corroborar que aquests grans contenidors s'han d'incloure, com suposem a tall d'hipòtesi, en alguna de les primeres produccions amfòriques fetes a l'àrea del sud-est de la península Ibèrica en àmbits possiblement indígenes i, d'alguna manera, ja culturalment ibèrics, els quals al començament devien imitar amb tots els detalls les formes de la ceràmica fenícia pel que fa, almenys, als grans contenidors de transport.

amb un desgreixant d'origen calcari amb el qual bàsicament es van fer contenidors de perfil en S i vora exvasada amb decoració aplicada de cordons amb impressions digitals, vasos globulars de vora recta o reentrant amb nanses de cinta, mamellons allargats perforats o mamellons circulars, i, finalment, bols baixos de base plana o umbilicada molt lleument i sense decoració, tot i que a voltes porten mugronets de pressió. Les superfícies exteriors generalment són allisades; molt excepcionalment apareixen algunes superfícies brunyides.

L'altre grup de la producció ceràmica indígena és constituït per objectes fets bàsicament amb argila barrejada amb elements vegetals, generalment sense cocció. És difícil considerar, pròpiament, aquesta variant com a ceràmica. Amb aquesta pasta sobretot es van fer dos tipus de contenidors: per una banda, contenidors de grans dimensions, perfil globular, coll recte i llavi recte, sense decoració però amb un revestiment superficial totalment irregular d'aplicacions de fang que faciliten la pressió, i, per l'altra, safates de fons pla, poca profunditat i llavi recte, models de què ja hem parlat anteriorment.

6. LA CONTEXTUALITZACIÓ HISTÒRICA DE L'ASSENTAMENT

En el tombant del bronze final al primer ferro documentem una població estable a la comarca del Montsià, la primera de què es té constància en aquesta àrea.²⁰ El poblament va seguir en tots els casos la mateixa tònica, basada en l'edificació en indrets elevats d'uns enclavaments mitjans o petits (a excepció de la Moleta del Remei, que ja sembla arrencar amb una gran força), construïts generalment unint les cases, que compartien un mateix mur de fons que alhora feia de mur de tancament del poblat. Les unitats d'habitació normalment s'edificaven a partir de panys de paret fets enterament de pedres de mida mitjana lligades amb fang,²¹ fet que no descarta la utilització esporàdica d'altres tècniques d'edificació com la construcció amb tàpia o tovot (PALLARÈS; GRACIA; MUNILLA, 1986a).

La població d'aquell moment es concentrava, com ja sabem, exclusivament al sector sud-est de la comarca del Montsià. Al nostre entendre, la concentració de la població a la zona meridional de la serra del Montsià i al voltant del riu de la Sénia

20. A propòsit d'això, la realitat és diferent de la que trobem en territoris propers com la depressió de Mora (Ribera d'Ebre), on el que es constata en aquest moment és precisament el fet contrari, és a dir, la continuïtat de la població en relació amb la que hi havia durant el bronze final; l'única diferència és l'augment del nombre d'assentaments documentats. També és molt diferent el poblament documentat, característic d'una població poc assentada al terreny, tret també heretat del període anterior (NOGUERA, 1997). En conjunt, considerem que aquests factors demostren, una vegada més, que, tot i estar englobades innegablement en un mateix entorn cultural, la zona del curs baix de l'Ebre en aquella època presentava una dinàmica diferent de la de la costa sud del Montsià i nord de Castelló, és a dir, els territoris situats a banda i banda del riu de la Sénia.

21. J. Maluquer de Motes va documentar a la Ferradura-els Castelletes (Ulldecona) murs que arriben a 1,30 m d'alçària conservada (MALUQUER DE MOTES, 1983), i a Sant Jaume (Alcanar) es va constatar des de la primera campanya (1/1997) que les parets mitgeres feien, de mitjana, uns 2 m d'alçària (GRACIA; GARCIA, 1999).

obeïa als mateixos condicionaments que durant el bronze final havien provocat processos similars en tota la costa lleuantina. Es pot suposar que aquest procés va tenir a veure amb la sedentarització lenta d'unes comunitats amb una base econòmica principalment, no exclusivament, ramadera, tradicional de les darreres etapes de l'edat del bronze, les quals a poc a poc van adoptar una economia basada sobretot en l'agricultura. Els assentaments se situaven com a mesura de seguretat en llocs elevats, des dels quals es controlaven tant les terres del voltant, que versemblantment s'aprofitaven per a l'agricultura,²² com les vies principals de comunicació, conegudes i resseguides per tradició per aquestes comunitats. No es pot descartar ni de bon tros una certa continuïtat del pasturatge tradicional, d'acord amb el qual es devia seguir practicant la transhumància cap a les terres altes durant els mesos càlids –en el nostre cas, resseguint el riu de la Sénia amunt cap a les muntanyes dels ports de Be-seit.²³

Aquestes comunitats, amb tota probabilitat establertes també a la zona nord de la província de Castelló, són les que devien rebre la visita dels comerciants fenicis, que possiblement cercaven metalls, entre altres matèries primeres, i amb els quals s'establí, de segur, alguna mena d'acord o pacte (*viva voce*, no cal dir-ho) per al proveïment esporàdic de productes de l'entorn cultural semita a canvi del que els fenicis buscaven. En tot cas, la cristallització de tota aquesta dinàmica en un poblament en el qual semblen intuir-se tant una certa divisió de funcions del territori com una jerarquització territorial incipient, en la qual la Moleta molt possiblement ja tenia un pes específic determinat, conduí a l'inici d'uns nous mecanismes evolutius interns que progressivament generaren una societat complexa.

També com a resum de tot el que hem explicat, i acceptant una jerarquització incipient, proposem com a explicació específica del sistema de poblament del sud-est del Montsià l'esquema següent: un assentament principal com és la Moleta del Remei, principal i potser també primerenc,²⁴ del qual no sabem si de bon principi ja anava acompanyat de la resta d'assentaments o bé si aquests van aparèixer després. Una explicació podria ser, per exemple, l'edificació en un moment posterior però en aquest mateix període de l'assentament de Sant Jaume-Mas d'en Serrà, que depenia

22. Els primers resultats oferts per l'estudi carpològic que a hores d'ara es fa mostren que a Sant Jaume hi ha granes de guixa i de pèsol (comunicació oral de R. Buxó).

23. La transhumància, poc valorada com a element important en l'economia de la societat ibèrica (CURA; PRINCIPAL, 1993), en general es considera una activitat de llarg recorregut que relaciona zones sovint oposades. Els exemples que abonen l'esquema transhumant proposat per a aquesta àrea arriben fins a l'època actual (CURA, PRINCIPAL, 1993; OBIOL, 1989; OTEGUI, 1985-86).

24. La sèrie de materials documentats a la Moleta del Remei del bronze final-primer ferro, en els quals destaquen els grans vasos amb decoració d'estries (GRACIA; MUNILLA, 1993), pot constituir una mostra d'aquesta categoria de lloc principal i de residència de la població dirigent o preeminent. A la Ferradura, en canvi, tan sols es va poder documentar un fragment petit de ceràmica amb decoració d'estries en tot el conjunt recuperat per J. Maluquer de Motes (MALUQUER DE MOTES, 1983; GARCIA; RUBERT, 1999); aquesta decoració de moment no és present en els repertoris del Castell d'Ulldecona ni en els de Sant Jaume-Mas d'en Serra.

25. És extremament suggeridora la inclusió en aquesta proposta de les estructures de magatzem documentades a Sant Jaume.

del poblat principal. Sant Jaume podria haver fet la funció de control de la costa, i qui sap si també va ser el responsable primer del contacte directe i periòdic amb l'element comercial fenici²⁵ en plena dependència del suposat poblat mare, la Moleta, atesa la seva proximitat als paleofondejadors que hi havia a la zona (GRACIA; GARCIA, 1999). A més, la comunicació fàcil amb la zona de la Ferradura a través dels barrancs, on, recordem-ho, hi ha una de les poquíssimes zones amb una presència mínima de metall, i l'orientació de l'única torre d'aquest assentament podrien indicar que l'emplaçament de Sant Jaume també es va pensar amb vista al control d'aquest pas. A propòsit d'això, si es confirma aquesta hipòtesi, haurem de pensar que la Ferradura es va edificar per «explotar» –aquest terme és molt relatiu a causa de la migradesa extrema dels recursos metal·lífers d'aquest sector de la Foia d'Ulldecona– el poc mineral de ferro que hi havia i dur-lo a la costa a través dels passos naturals en direcció a Sant Jaume. Abonen aquesta proposta les petites dimensions de la Ferradura i el fet que és de mal localitzar, així com la descoberta d'ítems relacionats amb el treball del metall que s'hi ha documentat. Finalment, també es pot proposar que la Cogula, una autèntica talaia que, gràcies a la seva altura, controla pràcticament tota la Foia d'Ulldecona i des de la qual es veu la Moleta del Remei, Sant Jaume i el Castell d'Ulldecona, formava part d'aquest organigrama com a punt de guaita d'aquest sector oest. Aquest esquema es repeteix d'una manera molt similar a la zona del Baix Maestrat,²⁶ i estem bastant d'acord amb la proposta expressada per altres autors (OLIVER, 1996) d'una organització social i política de la zona (província de Castelló-zona sud del Montsià) molt més complexa del que suposàvem fa poc temps.

7. CONCLUSIONS

Les cinc primeres campanyes d'excavació al poblat de Sant Jaume d'Alcanar van permetre tot just albirar l'enorme potencial científic i patrimonial que pot proporcionar un jaciment com aquest, datat entre el final del segle VII aC i els primers decennis del segle VI aC –aquest segon període és el més probable– i conservat excel·lentment. El grau altíssim de qualitat de la seqüència estratigràfica, que té una potència que en alguns punts arriba a més de 2 m d'alçària, i les tècniques d'excavació i de recuperació de restes actuals han de permetre omplir els grans buits d'in-

26. A. Oliver (OLIVER, 1996) proposa que durant la segona meitat del segle VII aC es va donar a la zona un nou patró d'assentaments basat en poblats amb funcions diferents: assentaments miners, ubicats en zones properes a les àrees d'on s'extreia ferro com, per exemple, el Mas Nou o el Mas de Vito, tots dos a Rosell, i en un terreny molt complicat per al conreu; assentaments ramaders, situats prop de les vies de comunicació i de transhumància i prop de les zones de pastura dels voltants com ara el Puig de la Nau de Benicarló, i assentaments de guaita, petits d'extensió, dependents directament d'assentaments més grans i en els quals s'aixecaven fortes construccions defensives de muralla i torre, com el Polsegué de Rosell, el qual està en relació amb el coll del Moro de la mateixa localitat.

27. Fins ara han estat descoberts 99,50 m² de jaciment, dels quals s'han excavat 82,80 m², el 14,50% del total de l'assentament. Per tant, encara resta excavar el 85,50% del jaciment.

formació i resoldre els grans dubtes que sobre aquest període ens han llegat excavacions antigues, com ara els treballs fets a la Ferradura d'Ulldecona. Amb una superfície d'uns 570 m² 27 i uns àmbits seriatos de característiques, però, individuals ben específiques, el poblat de Sant Jaume fins ara ha fornint tres àmbits que cal considerar bàsicament com a estructures d'emmagatzematge i que plantegen interrogants interessants sobre la funció del jaciment i, en conseqüència, sobre l'organització sociopolítica i econòmica del territori que té com a eix vertebrador el riu de la Sénia.

Amb els treballs fets a Sant Jaume també es va descobrir un potencial enorme respecte al camp de l'explotació patrimonial: els murs de més de 2 m d'alçària, entre els quals cal incloure la muralla i la torre, i les estructures que es van descobrir i que pràcticament estan íntegres tenen un gran potencial pel que fa a una explotació futura turisticocultural, aspecte que pot generar un interès evident, sobretot, al municipi on hi ha l'assentament, és a dir, la vila montsianenca d'Alcanar.

8. BIBLIOGRAFIA

- ASENSIO, D.; BELARTE, M. C.; FERRER, C.; NOGUERA, J.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. «El jaciment del Barranc de Sant Antoni (Ginestar, Ribera d'Ebre)». A: *Actes: models d'ocupació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 a.n.e. a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la depressió de l'Ebre, Taules Rodones d'Arqueologia de Sant Feliu de Codines, Gala, 3-5, 231-246, 1994-96.*
- BELARTE, C.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. «El asentamiento protohistórico de Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre, Tarragona)». A: *Actas del Primer Congreso de Arqueología Peninsular, Porto, octubre de 1993, Trabajos de Arqueología e Etnología*, vol. 34 (1-2), 231-247, 1991.
- BELARTE, M. C. «Sobre el uso del barro en la protohistoria del Bajo Aragón: estudio de materiales conservados en el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona». A: *Kalathos*, 18-19, Seminario de Arqueología y Etnología Turolense, Terol, 65-93, 1999-2000.
- BELARTE, M. C.; POU, J.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (ed.) «Tècniques constructives d'època ibèrica i experimentació arquitectònica a la Mediterrània». A: *Actes de la I Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 20, 21 i 22 de gener del 2000), Arqueomediterrània*, 6, 2001.
- BELÉN, M.; PEREIRA, J. «Cerámicas a torno con decoración pintada en Andalucía». A: *Huelva Arqueológica*, VII, 307-360, 1985.
- CURA, M.; PRINCIPAL, J. «El Molí d'Espígol (Tornabous): noves constatacions arqueològiques i noves propostes interpretatives entorn del món pre-romà». A: *Laietània*, 8, 63-83, 1993.
- FUEGÈRE (ed.). *Archéologie des textiles*, Lattes, octubre, 1999.
- GARCIA, D. *Evolució del poblament a la comarca del Montsià. SS. VII a.C.-III d.C.* Tesi de llicenciatura, 2 volums, 1999. [Text inèdit.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F. *Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià). Campanya*

- 2/1998, 1998. [Informe preliminar inèdit.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F. *Prospecció a la depressió d'Ulldecona (Montsià)*. *Campanya 1/1998*, 1998b. [Informe preliminar inèdit.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F. «Un conjunto de *pondera* procedentes del yacimiento preibérico de la Ferradura (Ulldecona, Montsià)». A: *Pyrenae*, 29, 205-225, 1998c.
- GARCIA, D.; GRACIA, F. *Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià)*. *Campanya 1/1997*, 1999. [Memòria inèdita.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F. *Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià)*. *Campanya 3/1999*, 1999c. [Informe preliminar inèdit.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F. «La comarca del Montsià. Balanç de la investigació: època ibèrica i romana». A: *II Congrés d'Història d'Alcanar. Desembre del 2000*, 2000. [Text en premsa.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F. *Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià)*. *Campanya 2/1998*, 2000b. [Memòria inèdita.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F. *Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià)*. *Campanya 4/2000*, 2000c. [Informe preliminar inèdit.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F. *Sant Jaume/Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià)*. *Campanya 5/2001*, 2001. [Informe preliminar inèdit.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F. *Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià)*. *Campanya 3/1999*, 2001b. [Memòria inèdita.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F. «El poblat de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià) i les influències fenícies a la costa meridional catalana». A: *Ilercavònia, Actes de les Ieres. Jornades d'Arqueologia Ibers a l'Ebre. Recerca i interpretació. Tivissa, 23 i 24 de novembre de 2001*, 2001c. [En premsa.]
- GARCIA, D.; GRACIA, F.; MUNILLA, G. «El poblado fortificado de la Primera Edad del Hierro de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià), campañas 1997-1999». A: *Jornades d'Arqueologia 1999. Prehistòria, protohistòria i època medieval a les comarques de Tarragona (1993-1999)*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, 1999. [Text en premsa.]
- GONZÁLEZ, A. «Las importaciones y la presencia fenicias en la Sierra de Crevillente (Alicante)». A: *Aula Orientalis*, 4, 279-301, 1986.
- GRACIA, F.; GARCIA, D. «La primera fase del poblamiento protohistórico en el área sur de la desembocadura del Ebro. El poblado fortificado de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar). Campañas 1997-1998». A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9, 115-137, 1999b.
- GRACIA, F.; GARCIA, D.; MUNILLA, G. «Sant Jaume-Mas d'en Serra (Alcanar, Tarragona). Un asentamiento de transición entre los siglos VII y VI en el área de la desembocadura del Ebro. Primeros resultados». A: *Revista de Estudios Ibéricos*, Universidad Autónoma de Madrid, 223-244, 1998.
- GRACIA, F.; MUNILLA, G. «Estructuración cronocupacional del poblamiento ibérico en las comarcas del Ebro». A: *Laietania*, 8, Mataró, 1993.
- GRACIA, F.; MUNILLA, G. *Sant Jaume-Mas d'en Serra (Alcanar, Montsià)*. *Campanya 1/1997*, 1997. [Informe preliminar inèdit.]

- MALUQUER DE MOTES, J. «Avance de los bronce de la necrópolis de Agullana (Gerona)». A: *Empúries*, vi, Barcelona, 1944.
- MALUQUER DE MOTES, J. *El Castro de los Castillejos en Sanchorreja*, Seminario de Arqueología, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1958.
- MALUQUER DE MOTES, J. «El poblado paleoibérico de La Ferradura, Uldecona, Tarragona». A: *PIP*, vii, Universitat de Barcelona, 32 p., 1983.
- MORET, P.; GORUES, A.; LAVIALLE, A. «Un métier à tisser du Vie siècle av.J.C. dans le Bas Aragon (Espagne)». A: FUEGÈRE, 1999.
- NAVARRO, R. «Las fibulas en Cataluña». A: *Publicaciones Eventuales*, 16, Instituto de Arqueología y Prehistoria, Universidad de Barcelona, Barcelona, 1970.
- NOGUERA, J. *Evolució del poblament de la foia de Mora des del Bronze Final a l'Antiguitat Tardana: anàlisi i evolució del territori*. Tesi de llicenciatura, 2 volums, Barcelona, 1997. [Text inèdit.]
- OBIOL, E. M. *La ganadería en el norte del País Valenciano*, Castelló, 1989.
- OLIVER, A. *Poblamiento y territorio protohistóricos en el llano litoral del Baix Maestrat (Castellón)*, SCC, Castelló, 1996.
- OTEGUI, R. «Ir a extremar. Algunas prácticas de trashumancia y pastoreo en la comarca del Maestrazgo turolense». A: *Kalathos*, 5-6, 1985-86.
- PALOL, P. DE. *La necrópolis de Agullana*, Madrid, 1958.
- PALLARÈS, R.; GRACIA, F.; MUNILLA, G. «El poblado ibérico de La Moleta del Remei (Tarragona)». A: *Revista de Arqueología*, 59, 27-35, 1986a.
- RAFEL, N. «Colgantes de bronce paleoibéricos en el N.E. de la Península Ibérica. Algunas reflexiones sobre las relaciones mediterráneas». A: *Pyrenae*, 28, 99-117, 1997.
- RAMON, J. *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo Central y Occidental*, Col·lecció Instrumenta, 2, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 661 p., 1995.
- SANMARTÍ, J.; BELARTE, M. C.; SANTACANA, J.; ASENSIO, D.; NOGUERA, J. «L'assentament del bronze final i primera edat del ferro del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre)». A: *Arqueomediterrània*, 5, 244 p., 2000.